

**SHIMOLIY BAQTRIYA HUDUDIDA BRONZA DAVRIDA DINIY E'TIQODLAR VA DAFN
MAROSIMI**

Muhinova Rushana Jasurovna

Buxoro davlat universiteti Tarix va Yuridik fakulteti 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Boltayev Bobur Baxtiyorovich

BUXDU Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada bronza davri urug' jamolarini diniy e'tiqod obektlari va ilk zardushtiylik dini tarkibi topishining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari, Bronza davri jamoalarining dafn marosimlarida an'analar va innovasiyalar haqida,*

Bronza davri urug' jamoalari diniy tasavvurlar majmuasining arxeologik ob'ektlarda kuzatilishi haqida bayon etilgan.

Abstract: *In this article, the objects of religious belief of the tribal communities of the Bronze Age and the socio-economic basis of the composition of the early Zoroastrian religion, on Tradition and Innovation in the Burial Rituals of Bronze Age Communities, the observation of the complex of religious ideas of the Bronze Age clan communities in archaeological objects is described.*

Kalit so'zlar: *bronza davri, zardushtiylik dini, Sopolli madaniyati, Jarqo'ton madaniyati, Andronova madaniyati, Mo'lali madaniyati, Bo'ston madaniyati*

Har bir xalq o'z o'tmish tarixi davomida o'zining milliy qadriyatlariga, urf-odatlariga, an'analariga ega bo'lib, uni rivojlantirib boradi. Davrlar o'tishi bilan xalqning bu an'anaviy udumlari biroz o'zgarishi mumkin, lekin asos, ildizini yo'qotmaydi.

Asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan qanchadan-qancha urf-odatlarimiz shu bugungi kunda ham ajdodlarimizdan qolgan an'ana sifatida davom etib kelmoqda. Biroq, har bir davrning o'z xususiyati, yangiligi bo'lganidek, ma'lum davrlarga qarab urf-odatlarimizda, udumlarimizda avvalgilaridan farqlanuvchi yangiliklar paydo bo'lganligini moddiy madaniyat yodgorliklarida kuzatish mumkin. Albatta bu o'zgarishlar, yangiliklar o'z davrining ijtimoiy sharoitidan kelib chiqqan holda yuzaga keladi.

XVIII asrda yashab, ijod qilgan g'arb olimlaridan Dj.Todd fikricha, "Eng qadimiy tarixiy ma'lumotlardan shunday xulosa chiqarish mumkin: barcha diniy e'tiqodlar avvaliga marhumlar e'tiqodi bilan bog'liq bo'lib, dafn marosimlarida namoyon bo'ladi". G.Spenser esa, "eng qadimgi diniy e'tiqod ruh va kelgusi hayotga ishonch, marhumlarga sajda qilishda namoyon bo'ladi. Ibadatxonalar maqbaralardan qad ko'targan, qurbonlik "marhumga taom tortish" dan, namozu-duolar o'tganlarga murojaat etishdan, turli diniy marosimlar esa, dafn marosimlaridan rivojlangan", – deb ta'kidlaydi.

Shimoliy Baqtriya hududidagi bronza davri o'troq dehqonchilik madaniyati dafn marosimlarida shunday holatlar borki, ularni tizimlashtirib o'rganilsa, maqsadga muvofiq

bo'ladi. Bular, dafn marosimlaridagi tartiblarning an'anaviy takrorlanishi bo'lsa, ularning zaminida o'zgarishlar, yangi odatlar, marosimlarning paydo bo'lganligini kuzatish mumkin.

Odatda an'analar qaytariluvchi, takrorlanuvchi, ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib o'tuvchi urf-odatlar, udumlardan tashkil topadi. Bronza davri o'troq dehqon jamoalari yaratgan Sopolli madaniyati sug'orma dehqonchilik bilan birga hunarmandchilikning turli sohalari, ayniqsa kulolchilikda yuksak iste'dod egalari bo'lgan. Bular moddiy madaniyatda yorqin o'z ifodasini topgan. Ushbu madaniyatda olib borilgan izlanishlar davomida fanga noma'lum bo'lgan ko'plab yangiliklar jumladan, yurtimizda bundan 3,5 – 4 ming yil avval shahar madaniyati, ibodatxona, arki a'lo, hunarmandchilik markazlari bo'lganligi ilmiy isbotlandi. Sopolli madaniyati davriy jihatdan 5 ta xronologik bosqichlarga bo'lingan bo'lib, ularning har biri o'zining xususiyatiga, o'z davriga ko'ra, an'analarga ega.

An'ana sifatida Sopolli madaniyatining ilk yodgorligi Sopollitepada qabrlarning tuzilishi, qurilish tartibi nafaqat keyingi bosqichlarda (Jarqo'ton, Ko'zali, Mo'lali, Bo'ston), balki hozirgi kungacha o'zbek xalqi ijtimoiy-madaniy hayotida saqlanib qolganligini kuzatish mumkin. Masalan, ayvonli lahad ko'rinishidagi qabrlar hozirgacha saqlanib qolgan. O'sha davr urf-odatlariga ko'ra, marhumning tiriklik chog'idagi ijtimoiy hayotdagi mavqeiga qarab ko'mish an'anaviy odat hisoblangan. Bunday holatda, marhumni "narigi dunyo"ga kuzatishda albatta qurbonlik qilinib, qurbonlik hayvonining ma'lum qismini qabrga qo'yganlar. Bu udum Sopolli madaniyatining barcha bosqichlarida kuzatiladi. Ammo, yosh bolalar dafn marosimlarida qurbonlik qilinmagan va qabrga ham go'sht qo'yilmagan. Sopolli va Jarqo'ton bosqichlarida qabrga qurol-aslaha, uy-ro'zg'or buyumlarining asli qo'yilgan bo'lsa, Ko'zali bosqichidan ular o'rnini mitti bronza buyumlari egallaydi. Bu dafn marosimiga kirib kelgan yangilikdir. Ko'zali bosqichidan boshlab, dafn marosimlari bilan bog'liq ishlar ibodatxona zimmasiga o'tadi. Shu sababli ibodatxonaning xo'jalik xizmat bo'limida maxsus ustaxonalar tashkil etilgan. Demak, bu an'ana, ya'ni xo'jalikda, turmushda ishlatiladigan buyumlarni marhum bilan birga qo'yish odati Ko'zali davriga kelib yo'qola boshlaydi.

Chorvador jamoalarda ham qabrga qurbonlik hayvonining ma'lum qismini qo'yilganligi kuzatiladi. Qabrlarda qizil rangning uchrashi bu diniy dunyoqarashdagi o'zgarishni bildiradi.

Jarqo'ton bosqichining oxirlarida, ayniqsa Ko'zali bosqichidan boshlab, jasadlarni aholi yashash manzillariga ko'mish to'xtatilib, aholi turar-joylaridan tashqarida maxsus qabristonga ko'mish urf bo'lgan. Bu ham odamlarning diniy tasavvuridagi yangilik edi. Sopollitepa va Jarqo'ton mozorlarida qabrga yo'qolgan odamning o'rniga qo'yning ko'milganlik holati uchraydi. Bu bilan marhumning ruhini ko'mish, deb hisoblagan bo'lsalar kerak

Sopolli madaniyatining bu bosqichiga kelganda chorvador ko'chmanchi Andronova madaniyati qabilalarining O'rta Osiyoga kirib kelishi dafn marosimlarida o'z aksini topgan. Mo'lali va Bo'ston bosqichlarida murdani kremasiya qilinganlik holatlari uchraydi. Bu ham dafn marosimlaridagi yangilik hisoblanadi. Shu o'rinda savol tug'iladi. Andronova

madaniyati aholisi olovni muqaddas deb bilganlarmi? Agar muqaddas deb bilsalar, vafot etgan insonning jasadi zardushtiylikda olov yaqinida turmagan, ya'ni olovdan o'ttiz qadam uzoqda saqlangan. Andronova qabilalari jonsiz tanani poklash uchun olovda kuydirgan bo'lishi ham mumkin. Chunki xali bu davrda zardushtiylik dini mukammal tarzda shakllanmagan edi.

Ajdodlarimiz diniy e'tiqodlari haqida Xitoy solnomalarida ham ma'lumot uchraydi. Ularga binoan, ajdodlarimiz quyoshga topinib, osmon ruhiga qurbonlik keltirishgan. Ruhning abadiyligi va o'zga dunyo mavjudligiga ishonishgan. Qabiladoshlari vafot etganda, marhum bilan birga uning turli narsalarini ham dafn etishgan.

Demak, ildizlari qadim dehqonchilik madaniyatiga borib taqaluvchi ajdodlarimizning bronza davrida yangi sharoitga o'tilishi, ya'ni juft oilalarning paydo bo'lishi, chorvachilik, dehqonchilik alohida tarmoqlarga ajralishi, ularning turmush sharoitlarida, urf odatlarida ham ma'lum an'analarning murakkablashib borishiga olib keladi. Buni rivojlanish deb ham tushinsa bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

24. Спенсер Г. Основания социологии. - СПб., 1873. – С. 277-281.

25. Абдуллаев Б. Культура древнеземледельческих племен ... // Автореф. дис... канд.ист.наук. – Новосибирск, 1980. – С. 7.; Аскарлов А., Абдуллаев Б. Джаркутан. ... – С. 12.

26. Аскарлов А. Сапаллитепа. ... – С. 42.

27. Boltayev, B. B. (2022). ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI BUXORO VILOYATI AKADEMIK LISEYI MUZEYI FAOLIYATIGA BIR NAZAR. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(11), 166-169.

28. BOLTAEV, B. (2022). THE TREND OF CREATION AND DEVELOPMENT OF THE MUSEUM-LABORATORY OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 2(3), 69-73.

29. Аванесова Н. Проявление степных традиций в сапаллинской культуре. Civilization and cultures of central asia in unity and diversity // Proceedings of the International Conference Samarkand, 7-8 September, 2009. –Samarkand. –Tashkent, 2010. – P.112.

30. Кароматов Х. Ўзбекистонда мозий этиқодлар тарихи. – Тошкент, Жаҳон итқисодиёти ва дипломатия университети. 2008. – С. 27.